

www.ketab.ir

حاج سید محمد رضا کا زرونی فخرالتجار بوشهر در دوره قاجار

تالیف: دکتر عبدالکریم مشایخی

سرشناسه : مشایخی، عبدالکریم، ۱۳۳۴ -
 عنبران و نسام پدیدآور : حاج سید محمدرضا کازرونی فخرالتجار بوشهر در دوره قاجار/تالیف
 عبدالکریم مشایخی.
 مشخصات نشر : تهران: صفحه سفید، ۱۳۹۴.
 مشخصات ظاهری : ۳۸۰ ص.
 شابک : ۹۷۸۹۶۴۵۹۹۲۲۲
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 یادداشت : کتابنامه: ص. ۳۵۷.
 یادداشت : نمایه.
 موضوع : ایران -- اوضاع اقتصادی -- قرن ۱۳ق.
 موضوع : تاجر کازرونی، محمدرضا، ۱۲۴۴ - ۱۳۰۷.
 موضوع : ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۲۴ق.
 موضوع : بوشهر (استان) -- تاریخ -- قرن ۱۳ق.
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۴ ح ۵/م ۲۷۵/HC
 رده بندی دیویی : ۳۳۰/۹۵۵
 شماره کتابشناسی ملی : ۴۰۳۳۹۶۸

بنیاد ایران‌شناسی بوشهر

حاج سید محمدرضا کازرونی فخرالتجار بوشهر در دوره قاجار

دکتر عبدالکریم مشایخی

چاپ نخست: ۱۳۹۴

تیراژ: ۱۵۰۰ نسخه

ناشر: صفحه سفید

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۵۹۹-۲۲-۲

حروفچینی: امید زاهد

امور آماده سازی و چاپ: مختار حدیدی

بها: شومیز ۲۵۰۰۰ تومان، جلد سلفونی ۳۰۰۰۰ تومان

بنیاد ایران‌شناسی - شعبه بوشهر: بوشهر - خیابان خلیج فارس

تلفن: ۳۳۳۲۵۸۱۵ ایمیل: bonyadbushahr@gmail.com

هر گونه استفاده از مطالب و تصاویر کتاب با اجازه کتبی ناشر مجاز می‌باشد.

هر چه بخواهم از اوصاف حمیده این بزرگوار [حاج سید محمدرضا کازرونی] شرح دهم، از عهده نخواهم آمد.

محمدحسین سعادت، تاریخ بوشهر، ص ۴۴.

مسلم است که اگر این وجود فیاض که کرم را از اجداد طاهرین خودشان به ارث دارا هستند چنین جوانمردی و فتوتی نمی فرمودند این انجمن در نهایت اشکال و اهمال می بود. می توان گفت انجمن ملی بوشهر [در دوران مشروطه] قائم به وجود ایشان است و وجود ایشان وقت مشاع قاطبه ملت است.

لیبب الملک شیرازی، روزنامه مظفری، شماره سی و ششم سال ۱۳۲۵، ص ۴.

دوست چهل ساله ما این همه مدرضا کازرونی را که از تجار درجه اول ایران و معروف به دیانت و امانت و درستکاری بود همه ایران خاصه جنوبیان به خوبی می شناسند.

مؤیدالاسلام، مدیر روزنامه نبل المتین، ۲۹ مهر ۱۳۰۹ ش، ۲۸ جمادی الاول ۱۳۴۹ ق، ۲۱ اکتبر ۱۹۳۰ م، شماره ۳۹-۴۰، ص ۶.

حاج سید محمدرضا صاحب تاجر کازرونی، قییم بند، بوشهر ادام الله عمره و برکاته که ذات ملکوتی صفاتش، کالشمس فی وسط السماء، مستغنی عن رصف زبان و مشار بالبنان از حیثیات شئون از سادات عالی درجات دارای کمال اصالت و فطانت و شرافت و از حیث اخلاق و صفات انسانی از امثال و اقران به منتها درجه سربلندی و انبلی و اکمل مقامات معنویت و احاطه بر احکام دینیه و مسائل حلال و حرام ایشان بر احدی پوشیده نبوده و حالت تقوا و دیانت و پرهیزگاری به ضمیمه اطوار ستوده و خصایل و اخلاق حمیده و محامد و مکارم عالی از ریا و خودستایی است.

میرزا لطف الله کازرونی، معلم ادبیات مدرسه مبارکه سعادت بوشهر، سال ۱۳۳۲ قمری.

توجهات و کمک های بی دریغ مرحوم حاج سید محمدرضا تاجر کازرونی بیش از همه باعث بقا و دوام این مدرسه [سعادت] بوده است.

علیققی بهروزی، سالنامه فرهنگ بنادر جنوب، سال ۱۳۴۳ ش، ص ۱۱۷.

فهرست

مقدمه.....	۱۳
بخش اول.....	۱۷
اوضاع اقتصادی - پاسی بوشهر در عصر قاجار.....	۱۷
فصل اول: سید محمدرضا کازرونی، ولایت، جوانی و مهاجرت به بندر بوشهر.....	۲۹
فصل دوم: مدرسه سعادت مظفری بوشهر.....	۳۳
فصل سوم: مشکلات مالی در دوران حکمرانی نظام السلطنه مافی و شکل گیری هیئت وکلای مدرسه سعادت.....	۴۱
فصل چهارم: مکتوب سید جمال الدین موسوی اصفهانی در مورد از حاج سید محمدرضا کازرونی.....	۴۵
فصل پنجم: کمک مالی سرکنسول روسیه ژنرال پاسک به مدرسه سعادت به تشویق حاج سید محمدرضا کازرونی.....	۴۹
فصل ششم: فرمان محمدعلی شاه قاجار و تحصیل فرزندان خوانین، شاهی و دشتستان در مدرسه سعادت.....	۵۵
فصل هفتم: تحولات جنگ جهانی اول و دولتی شدن مدرسه سعادت.....	۵۷
بخش دوم.....	۵۹
بوشهر در آستانه انقلاب مشروطیت.....	۵۹
فصل اول: بوشهر معتبرترین بندر تجاری ایران در دوره قاجار.....	۶۱
فصل دوم: سید جمال الدین اسدآبادی مبلغ اندیشه های مشروطه خواهی در بوشهر.....	۶۳
فصل سوم: مدرسه سعادت، کانون اندیشه های مشروطه خواهی در بوشهر.....	۶۷

- فصل چهارم: حکمرانی سعیدالسلطنه و انتخاب هیئت نظار انجمن ملی بوشهر ۷۵
- فصل پنجم: اعلان از طرف حکومت جلیله بنادر ۷۹
- فصل ششم: خرابی عمارت توپخانه بوشهر و حمایت مالی حاج سید محمدرضا تاجر کازرونی برای تعمیر آن ۸۳
- فصل هفتم: پشتیبانی مالی حاج سید محمدرضا کازرونی از انجمن ملی بوشهر ۸۵
- فصل هشتم: تشکیل انجمن ولایتی در بوشهر ۸۹
- فصل نهم: افتتاح انجمن ولایتی در بوشهر ۹۱
- فصل دهم: شن اولین سال پیروزی مشروطیت در بوشهر ۹۵
- فصل یازدهم: کناره گیری حاج سید محمدرضا کازرونی از عضویت انجمن محلی بوشهر ۹۷
- فصل دوازدهم: تلاش برای اعزام اولین نماینده مردم بوشهر به مجلس شورای ملی ۱۰۱
- فصل سیزدهم: کمک مالی حاج سید محمدرضا کازرونی به انتشار نشریه حبل المتین در کلکته در دوره استبداد صغیر ۱۰۳
- بخش سوم** ۱۰۷
- بانک ملی ایران و حاج سید محمدرضا کازرونی ۱۰۷
- فصل اول: واگذاری اختیار تأسیس بانک شاهنشاهی به رویتر در عصر ناصرالدین شاه قاجار ۱۰۹
- فصل دوم: مفاد امتیازنامه بانک شاهنشاهی ۱۱۱
- فصل سوم: بانک شاهنشاهی شعبه بوشهر ۱۱۳
- فصل چهارم: اندیشه تأسیس بانک ملی ایران با حمایت نهادهای مجلس شورای ملی ۱۱۵
- فصل پنجم: پشتیبانی حاج سید محمدرضا کازرونی از تأسیس بانک ملی ایران ۱۱۷
- فصل ششم: بانک ملی ایران شعبه بوشهر ۱۲۱
- فصل هفتم: گمرک ایران و مستخدمین بلژیکی در دوره قاجار ۱۲۳
- بخش چهارم** ۱۳۱
- سید محمدرضا کازرونی و جنگ جهانی اول ۱۳۱
- فصل اول: نقض بی طرفی ایران در جنگ جهانی اول با اشغال بوشهر توسط نیروهای انگلیس ۱۳۳
- فصل دوم: ملاقات رئیسعلی دلواری با سید محمدرضا کازرونی ۱۳۹
- فصل سوم: اعزام مأموران آلمانی به ایران و افغانستان ۱۴۳

فصل چهارم: اعتراض روحانیون و مردم بوشهر به دستگیری کنسول آلمان در بوشهر	۱۴۷
فصل پنجم: درگیری مسلحانه حاج علی تنگی با موقرالذوله حکمران بوشهر و نیروی انتظامی انگلیسی‌ها و تداوم مبارزات مجاهدان جنوب ایران علیه نیروهای انگلیس	۱۵۳
فصل ششم: تداوم مبارزات مجاهدان جنوب ایران علیه نیروهای انگلیس	۱۵۹
فصل هفتم: اشغال بوشهر (۸ اوت ۱۹۱۵م/ ۲۶ رمضان ۱۳۳۳هـ)	۱۶۵
فصل هشتم: هجوم نیروهای انگلیس به بندر دلوار پایگاه رئیسعلی	۱۷۱
فصل نهم: استمرار حملات مجاهدان بر نیروهای انگلیس در شبه جزیره بوشهر و توطئه قتل رئیسعلی دابری	۱۷۵
فصل دهم: تداوم پیشروی‌های مالی و تسلیحاتی حاج سید محمدرضا کازرونی از مبارزات هم‌زمان شهید رئیسعلی دابری	۱۸۱
بخش پنجم: حاج سید محمدرضا کازرونی و خدمات اجتماعی وی	۱۸۵
فصل اول: حاج سید محمدرضا کازرونی و برگزاری هر ساله جشن غدیرخم در عمارت هفت‌پیکر	۱۸۵
فصل دوم: پیشنهاد تأسیس کارخانه آب‌شیرین‌کنی و ایجاد آب‌انبار در بوشهر	۱۹۱
فصل سوم: حاج سید محمدرضا کازرونی و قحطی بزرگ سالهای ۱۹۱۶-۱۹۱۷م/ ۱۲۹۸-۱۲۹۹هـ	۱۹۳
فصل چهارم: حاج سید محمدرضا کازرونی و تأسیس انجمن تشیعیه کمپانی منسوجات اسلامی اصفهان در بوشهر	۱۹۹
فصل پنجم: تأسیس خطوط هوایی خارجی بین‌المللی و همکاری حاج سید محمدرضا کازرونی با آنها در بوشهر	۲۰۵
بخش ششم: حاج سید محمدرضا کازرونی و و ابنیه‌ها و عمارت‌های تاریخی	۲۰۹
فصل اول: عمارت تجارتخانه	۲۰۹
فصل دوم: عمارت هفت‌پیکر و باغ کازرونی (کهره آقا) در جفره علیباش بوشهر	۲۱۱
فصل سوم: باغ کازرونی	۲۱۵
مسجد شنبیدی	۲۱۶
فصل چهارم: حسینیه کازرونی	۲۱۹

فصل پنجم: املاک موقوفه کازرونی.....	۲۲۱
بخش هفتم.....	۲۲۳
فصل اول: اوصیا و متولیان املاک کازرونی و تأسیس اداره حمل و نقل توسط فرزندان ایشان.....	۲۲۳
فصل دوم: متن وصیتنامه.....	۲۲۹
نتیجه:.....	۲۳۵
اسناد و تصاویر.....	۲۴۳
اسناد اتاق تجارت و بازرگانی.....	۲۴۵
اسناد وزارت امور خارجه.....	۲۶۰
اسناد مشروطه و انجمن ولایتی بوشهر.....	۲۶۸
اسناد بانک ملی.....	۳۰۳
اسناد مدرسه.....	۳۱۰
حاج سید محمد رضا تاجر کازرونی و خدمات او به بندر بوشهر - شاعر ماندنی صلصال.....	۳۵۳
منابع و مآخذ.....	۳۵۷
نشریات.....	۳۶۱
اسامی اشخاص.....	۳۶۳
اعلام اماکن و موضوعی.....	۳۷۲
کتاب و روزنامه ها (نشریات).....	۳۷۹

مقدمه

رقابت‌های استعماری بین کشورهای اروپایی برای به دست آوردن بازارهای جدید و تهیه مواد اولیه سبب گردید تا از نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی، آبراه استراتژیک خلیج فارس و به ویژه بندر بوشهر مورد توجه بیشتر اروپائیان قرار گیرد. بوشهر که از دوره ناصرالدین‌شاه قاجار اهمیت این و معتبرترین بندر تجاری ایران بود، به کانون توجه قدرت‌های جهانی تبدیل شد. بندر بوشهر که از سال ۱۸۸۶م/ ۱۳۰۳هـ ق مرکز حکمرانی کل بنادر ایران شده بود، به دلیل حضور استوالات گمرک، کارگزاری اول بنادر خلیج فارس (نماینده وزارت امور خارجه) و بسیاری از کسولگرهای کشورهای خارجی مورد توجه بازرگانان و تجار ایرانی و خارجی قرار گرفت، تا آنجا که به نوشته ویلم فلور تعداد نمایندگان اروپایی و جامعه بازرگانان آنها به چهل نفر رسید. در همین دوران به دلیل موقعیت ژئوپولتیکی و این ویژگی که بوشهر تنها یک بندر ایرانیت نبود بلکه نقش توزیع مال‌التجاره برای بیشتر شهرهای داخله ایران را ایفاء می‌کرد، زمینه تجاری آن به سرعت گسترش یافت، تا آنجا که از بسیاری از شهرهای ایران مانند کازرون، شیراز، اصفهان، همدان، بازرگانان زیادی رهسپار بوشهر گردیدند، هر چند جامعه تجاری بوشهر یک دست نبود و در میان آنان تفاوت‌های قومی، زبانی و مذهبی وجود داشت، اما از آن میان بازرگانان و تجار منطقه کازرون و فارس از اولویت‌های خاصی برخوردار بودند که مهم‌ترین ویژگی آنها تفوق کمی آنان بر دیگر تجار و بازرگانان دیگر شهرهای ایران بود. در همین ایام حاج سید محمدرضا تاجر کازرونی که از اهمیت بازرگانی بوشهر و موقعیت برتر آن به عنوان بندری مهم در خلیج فارس آگاه بود از سن شانزده سالگی رهسپار این بندر گردید و مدت ۴۷ سال در این بندر به پیشه تجارت و بازرگانی مشغول گردید.

حاج سید محمدرضا که از فراست و بینش اقتصادی بالایی برخوردار بود، به سرعت پلکان ترقی را طی کرد تا آنجا که مورد اعتماد و احترام همه اقشار اجتماعی بوشهر قرار گرفت. به دلیل سیادت و درستکاری و اعتقاد عمیق به مقدسات مذهبی و به دلیل موفقیت‌هایی که در امر تجارت به دست آورد شهرت بین‌المللی یافت و از آنجایی که در امور خیریه و عام‌المنفعه و رفع مشکلات و گرفتاریهای مردم پیشقدم بود، در بین عموم مردم بوشهر از اعتبار و منزلت اجتماعی خاصی برخوردار گردید.

حاج سید محمدرضا کازرونی در بین تجار بوشهر هم از منزلت خاصی برخوردار بود، تا آنجا که به او از وقوع نهضت مشروطیت و تشکیل انجمن ملی بوشهر به عنوان وکیل اشراف و اعیان انتخاب گردید. نقش او در شکل‌گیری مدرسه سعادت مظفری و حمایت‌های مالی او در تداوم کار نهضت ملی مؤسسه جدید آموزشی در جنوب ایران بسیار تأثیرگذار بود. سید از مدافعان جدی اندیشه مشروطه‌خواهی در جنوب ایران بود و پشتیبانی مالی او در شکل‌گیری و تأسیس نخستین بانک ملی ایران سبب گردید تا نام او را در شمار نخستین مؤسسان این بانک قلمداد نمایند.

حاج سید محمدرضا کازرونی از مبارزان و شنفکری بود که از حضور بیگانگان به ویژه در جنوب ایران ناراضی و معترض بود و سیرالیشه و رویکرد او سبب گردید که در هر اقدامی که به تضعیف موقعیت بیگانگان و اخراج آنان از ایران کمک نماید، فعالانه شرکت کند. حمایت و پشتیبانی او از تأسیس بانک ملی ایران که در رقابت با بانک شاهي انگلیس در ایران انجام گرفت و تأسیس شعبه کمپانی منسوجات اصفهان در بوشهر در رقابت با شرکت‌های خارجی که اقتصاد ایران را در اختیار گرفته بودند و به ویژه حضور فعال او در مبارزات ضد استعماری رئیس‌علی دلواری و همزمانش با پیگیری حمایت‌های مالی و تسلیحاتی همراه بود؛ همگی دلالت بر روحیه بیگانه ستیزی او دارد. سید باقیات صالحاتی به عنوان موقوفه حاج سید محمدرضا کازرونی از خود بجا گذاشته است که فواید وجودی آن و برکاتش به مصارف خیر اختصاص یافته و آثار مثبت آن امروز در مراکز آموزشی و تربیتی از دبستان تا دانشگاه و اماکن مذهبی از مساجد تا تکایا کاملاً آشکار است.

و اما هدف از نگارش این کتاب تبیین این موضوع است که حاج سید محمدرضا کازرونی

چه نقشی در حیات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مردم بوشهر داشته است. پژوهش حاضر شامل ۸ بخش است که در بخش نخست به بررسی اوضاع اقتصادی-سیاسی ایران در عصر قاجار پرداخته و دلایل مهاجرت حاج سید محمدرضا کازرونی به بوشهر و نقش وی در شکل‌گیری مدرسه سعادت مظفری و چگونگی کمک‌های مالی او به مدرسه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

در بخش دوم، مشروطیت جنوب ایران و نقش حاج سید محمدرضا کازرونی در تحکیم بنیادهای مردمی این جنبش در بندر بوشهر و حمایت‌های مالی ایشان از نهادهای مردمی در آغازین سال‌های شکل‌گیری حکومت پارلمانیستی در ایران مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

در بخش سوم نقش حاج سید محمدرضا کازرونی در تأسیس اولین بانک ملی ایران و پشتیبانی مالی ایشان با خرید سهام این بانک در آغازین ماههای شکل‌گیری اولین مجلس شورای ملی ایران در چند فصل مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین در این بخش به رویارویی تجار ایرانی با مستخدمین بریتانیک و حمایت حاج سید محمدرضا کازرونی از این اعتراض مردمی نیز پرداخته شده است.

بخش چهارم به وقایع جنگ جهانی اول در جنوب ایران و اشغال بوشهر توسط نیروهای انگلیس اختصاص یافته و در چند فصل نقش سرداران محسوب به ویژه رئیسعلی دلواری در مبارزه با متجاوزان انگلیسی و حمایت و پشتیبانی روحانیت بوشهر و حاج سید محمدرضا کازرونی از آن نهضت مورد بررسی قرار گرفته است. بخش پنجم هم به فعالیت‌های اجتماعی و مذهبی حاج سید محمدرضا کازرونی اختصاص یافته که شامل چهار فصل است. بخش ششم هم به عمارت‌های تاریخی و مذهبی حاج سید محمدرضا تاجر کازرونی پرداخته‌ایم و در پایان مباحث کتاب هم دو بخش با عنوان ضامنه به متن اصلی کتاب ضمیمه گردیده که شامل اسناد و مدارک تاریخی، وصیتنامه، گزارش مطبوعات و تصاویر می‌باشد.

در پایان برخود واجب می‌دانم که از همه کسانی که در نگارش این کتاب به بنده کمک کردند تشکر و قدردانی نمایم. قبل از هر کس باید از جناب آقای علیرضا کازرونی نتیجه گرانسنگ شادروان حاج سید محمدرضا کازرونی که در حال حاضر متولی موقوفه آن بزرگوار می‌باشد، تشکر و قدردانی نمایم که اگر حمایت‌های ایشان نبود قطعاً این اثر به

سرانجام نمی‌رسید. همچنین از جناب آقای مرتضی دامن‌پاک جامی معاون امور پژوهشی مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی وزرات امور خارجه ایران تشکر و قدردانی می‌نمایم که اسناد ارزشمندی در اختیار بنده قرار دادند. جناب دکتر غلامحسین نظامی مدیر مرکز اسناد و کتابخانه ملی بوشهر و همکارانشان از جمله آقای مهدی احمدی اسناد ارزشمندی از شادروان حاج سید محمد رضا کازرونی و تجارتخانه ایشان در اختیار بنده قرار دادند که از آنها هم تشکر و قدردانی می‌نمایم. از جناب آقای همایون شهناز کارگردان سریال تاریخی دلیران تنگستان که تصاویر زیبایی از عمارت هفت‌پیکر در اختیار ما قرار دادند تشکر و قدردانی می‌نمایم. همچنین از همسر گرامی‌ام خانم اشرف علیزاده آموزگار بازنشسته قدردانی می‌نمایم که با دقت و شکیبایی و تشویق خودشان مرا در به انجام رسانیدن این کتاب کمک فرمودند و در خاتمه از آقای امید زاهد همکار با فضل و دانشم تشکر می‌نمایم که ضمن رحمت حروفچینی کتاب، نکات ارزنده‌ای هم به بنده یادآوری نمودند.

بمنه و کرمه

دکتر عبدالکریم مشایخی